

Küresel Politikaların Belirlenmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Önemi

ÜNAL ACAR

Dr., Kamu Yönetimi ve
Siyaset Bilimi,
uacar1@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-6144-7186

Cilt / Issue: 7(2), 465-489
Geliş Tarihi: 19.04.2019
Kabul Tarihi: 14.12.2019

Atf: Acar, Ü. (2020). Küresel Politikaların Belirlenmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü Ve Önemi. *Tesam Akademi Dergisi*, 7(2), 465-489 . <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.788849>.

Öz

Dünya ekonomisinde ve siyasetinde önemli bir konuma gelen “Çok Uluslu Şirketler”, günümüzde hem siyaset bilimciler hem de ekonomistler için araştırma konusu olmuştur. Ekonomik ve siyasi bakımından daha da güçlenen çok uluslu şirketlerin gücü, ulus devletlerin gücü ile kıyaslanır duruma gelmiştir. Bazı yazarlar çok uluslu şirketlerin, ulus devletlerin sahip olduğu yasama, yürütme, yargı ve silahlı kuvvetlere sahip olmadıklarından ulus devletlerin hâlâ politik ve ekonomik güç olarak etkisini sürdürdüğünü iddia ederler. Bazıları ise çok uluslu şirketlerin sahip oldukları ekonomik varlıklar ve ulus devletlerin karar alma süreçlerini etkileyebilme güçleri ile ulus devletlerin egemenlik alanını önemli ölçüde sınırladığını ileri sürerler. Bu çalışmanın amacı; ekonomik bir olgunun sadece kendisi ile değil, aynı zamanda, siyasal yönleriyle de incelenmesi ile ilgilidir. Ayrıca, çok uluslu şirketlerin organizasyon yapıları ile Dünya Bankası, International Monetary Fund (IMF) ve Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD) gibi uluslararası ekonomik kuruluşlarla ilişkileri incelenmiştir. Çalışmanın bir bölümünde Türkiye ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çok Uluslu Şirketler, Güç, Ulus Devlet, Yeni Dünya Düzeni, Egemenlik

Determination of Global Policies the Role and Importance of Multinational Companies

Abstract

Multinational companies which have become an important part of the world economy and politics, have been the subject of research for both political scientists and economists. The strength of the multinational corporations, which are getting stronger day by day in economic and political terms, is comparable to the power of nation states. Some authors argue that nation-states still maintain their influence as political and economic power because multinational companies do not have the legislative, executive, judiciary and armed forces that nation-states have. Others argue that multinational corporations have a significant limitation on the sovereignty of nation-states because of their tendency to spread worldwide their economic assets and their ability to influence the decision-making processes of nation states. The aim of this study is that it concerns not only the economic but also political aspects. In a part of the study, evaluations about Turkey are included.

Keywords: Multinational Companies, Power, Nation State, New World Order, Sovereignty

Extended Abstract

As in every concept, the definition of a multinational company has been defined by many authors in different ways by considering different criteria. According to a definition; it is an internationally engaged firm that generate assets and services and have active assets in more than one country and / or control them by making direct foreign capital investments. According to another definition; a headquarters and it affiliates in various countries of production, managers of different countries and the headquarters of the main center formed by the branches formed by a whole. It is possible to increase these definitions. Considering these and other definitions, see the emphasis on ownership and nationality diversity of the executive staff. It is an important fact that the ownership of the company belongs to at least two countries and that the management team of the company consists of different country managers.

After the Second World War, the multinational companies that were accepted by Breton Woods adopted the international means of payment, had a superior technology and moved to liberalism in international trade and started production . The United States, which ruled the world trade and policy with international economic organizations such as the World Bank, IMF and OECD, established after the Second World War, has created Silicon Valley, computer technology and venture capital. Roosevelt's New Treaty, has in fact constituted the infrastructure of a global regulation.

The military and economic aid programs implemented under the name of "Friendship and Assistance", "Economic Cooperation", "Cooperation for Development", and "Strategic Partnership" were implemented in line with the new role of the United States in the international arena. The main purpose of these programs was to strengthen the US super-power position. Until the 1990s, the activity areas of multinational companies were mainly mines, industrial raw materials and manufacturing sector. Then, together with the service sector and large markets, they started to operate in the retail sector.

The 1960s and 1970s were the years when multinational companies gained power. These years are also the years in which foreign capital has been nationalized in the countries which gained their independence. The goals of the expansion and growth of multinational corporations and the preservation of the independence of new independent countries seemed contradictory. Because in the newly independent countries, the idea that national independence would be at stake under

the conditions where the multinational corporations increased their sovereignty was dominant.

Today, global companies play an effective role in determining national and international policies. Multinational corporations (MNC) can influence the political decision-making process by creating and / or supporting non-governmental organizations. It can be said that the MNCs, which direct the world economy, together with the governments and international institutions, are one of the main actors determining the world policy.

In the Western world, many academics have argued that since early 1990's, the nation-state has been threatened by global capital, the nation-state has come to an end, and the nation-state has changed its position as the decisive player. It is stated that the relation of developing production will increase international interaction, and the importance of concepts such as nation-state and nationalism will decrease gradually, because global actors interfere in the internal affairs of states.

In the process of globalization, the capital began to lose its national loyalty and the economic advantages were almost settled there. Therefore, the interests of international capital and the policies of nation states have started to conflict. Nation-states are becoming disadvantaged every day in the face of multinational corporations protecting their interests through international law. World Trade Organization, IMF, G-8 countries, Banking sector, International Exchange Movements etc. In their report, organizations emphasize that the biggest obstacle to globalization is the nation state. The fact that the countries and organizations that shape the world economy as an obstacle to the development of the nation state shows how serious the future of the nation state is.

States that are economically less dependent on others can take their political decisions only for political purposes. The freedom of the dependent states are more strictly limited. To say that the great states continue their importance in the determination of international policies does not mean that there are no other important actors. In international politics, authority is closely related to the power-generating sources of power and is associated with the power to do something. For this reason, it is crystal clear that big countries cannot be sufficient on their own without the active support of the countries which support it. States where super powers interact can play an important role in international developments.

Giriş

“Uluslararası şirketler” “ulusötesi şirketler” “uluslarüstü şirketler” farklı anlamlar içermesine karşın genellikle tamamı “Çok Uluslu Şirketler” (ÇUŞ) olarak tanımlanmaktadır (Kutal ve Büyüksulu, 1996, s. 27). Her kavramda olduğu gibi çok uluslu şirket tanımı da değişik kriterler dikkate alınarak birçok yazar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bir tanıma göre; doğrudan yabancı sermaye yatırımı yaparak birden fazla ülkede gelir getiren aktif değerlere sahip olan ve/veya bunları kontrol eden, dolayısıyla kaynak ülke dışında mal ve hizmet üreten, uluslararası üretim yapan firmadır (Karluk, 1997, ss. 184-259). Başka bir tanıma göre; bir ana merkez ile ona bağlı çeşitli ülkelerde üretimde bulunan, yöneticileri farklı ülke vatandaşı olan ve ana merkezin denetimi altındaki şubelerin oluşturdukları bir bütündür (Seyidoğlu, 1992, s. 132). Bu tanımları artırmak mümkündür. Yapılan bu ve diğer tanımları değerlendirdiğimizde “sahiplik” ve “yönetici kadronun milliyet çeşitliliğine” vurgu yapıldığını görüyoruz. Yapılan tanımlarda şirketin sahipliğinin en az iki ülkeye ait olması ve şirketin yönetim kadrosunun değişik ülke yöneticilerinden oluşmasının önemi belirtilmektedir.

Uluslararası Ticaret Odası'nın 1969'da İstanbul'da toplanan 22'nci Kongre Raporuna göre, bir uluslararası işletmenin yabancı ülkelerdeki üretimi toplam üretiminin en az % 25-30'unu geçtiği zaman veya üretim bilinmiyorsa yabancı ülkelerdeki kârla toplam kârların önemli oranına veya bunlar da bilinmiyorsa yabancı ülkedeki personeli toplam personelin önemli bir oranına ulaştığı zaman bu işletmeye “çok uluslu işletme” denir (Mucuk, 2003, s. 46). Burada da önemli üç kriter; “üretim”, “kâr” ve “personel”dir. Çok uluslu şirketlerin ortak özellikleri; birden fazla ülkede işlev göstermeleri, merkezi denetim, bütün şirket bölümleri için birbirine uygun yeknesak bir politika izlenmesi, çeşitli ülkelerdeki küçük şirketlerin işlevlerini kontrol eden teşebbüsler olması şeklinde sıralanabilir.

Bu özellikler dikkate alındığında Çok uluslu şirketlerin genel merkezi belli bir ülkede olduğu halde, işlevlerini bir veya birden fazla ülkede kendi tarafından koordine edilen şubeler ve/veya bağlı şirketler aracılığıyla, genel merkez tarafından kararlaştırılan bir işletme politikasına uygun olarak yürüten büyük şirketlerdir. Bu şirketlerin yatırım, üretim, araştırma işlevi ve personel politikası ile ilgili stratejik kararlar genel merkezde alınmaktadır (Kutal ve Büyüksulu, 1996, s. 35). Bu açıklamalar da dikkate alınarak çok uluslu şirket tanımı

yaptığımızda; şirket merkezi belli bir ülkede olmasına rağmen değişik ülke yöneticilerinden oluşan ve ikiden fazla sahibi bulunan, çok sayıda ülkede faaliyet gösteren, buldukları ülkelerin ekonomilerini ve siyasetini bir şekilde etkileyen, kontrol eden ve yönlendiren kâr amaçlı girişimler şeklinde ifade edilebilir. Çok Uluslu Şirket olarak ifade edilen diğer büyük şirketler de şu şekilde tanımlanmaktadır;

- Uluslararası (International) Şirket: Bir ülkede yerleştikten sonra merkezi bir yönetimden yararlanarak diğer ülkelere girmeye ve oralarda yerleşmeye çalışan firmadır (Taşlıca,1999, ss. 123- 124). Bu şirketler gelişmiş ülkelerden gelip gelişmekte olan ülkelerin pazarına girdikten sonra benzer ülkelerin pazarına doğru genişlerler. Bazen de gelişmekte olan bir ülkeden gelen şirketler, benzer ülkelerin pazarlarına doğru genişleme gösterirler.
- Ulusötesi (Transnational) Şirket: Farklı ülke vatandaşı olan kişilerin mülkiyete ortak oldukları ve üst yönetimi çeşitli uluslara mensup kişilerden oluşan, çok uluslu karaktere sahip işletmelerdir (Taşlıca,1999, s. 197).
- Uluslarüstü (Supranational) Şirket: Hiçbir ülkeye mensup olmayan, uluslararası bir anlaşma ile kurulan, uluslararası bir kuruluş nezdinde tescil edilmiş ve bu kuruluşa bağlı olan, bu kuruluş tarafından denetlenen, bu kuruluşlara vergi ödeyen işletmelerdir (Kutal ve Büyüksulu, 1996, s. 34).

Değişik sıfatlarla tanımlanan bu şirketler ekonomik hayatın üç temel kaynağı olan, “Üretim”, “Finans-Kapital” ve “Pazarlama” üzerindeki kontrolü sağlayarak dünya ekonomisi ve siyaseti üzerindeki etkinliklerini artırmayı hedeflerler (Barnet ve Müller, 1974, s. 41). Bu küresel şirketlerin dünya ekonomisindeki ve siyasal gelişmelerdeki ağırlığı her geçen gün artmaktadır. Çok uluslu şirketler yoluyla üretim, finansman ve diğer ekonomik kaynakların uluslararası nitelik kazanması ulus-devletin kendi ekonomik geleceğini kontrol etme gücünü zayıflatmaktadır. En azından devlet otoritesinde bir zayıflama görülmektedir. Kendi geleceği konusunda kendisi karar verebilen egemen devlet fikri ile ulusal ve uluslararası ekonomik güçlerin ekonomik ve siyasal konulardaki belirleyiciliği, ulus devletin egemenlik alanını sınırladığı şeklinde yorumlanabilir (Pierson, 2000, s. 86).

Çok uluslu şirketler ham madde ve pazar gereksinimlerini karşılayabilmek için tüm dünyada serbest piyasa ve rekabet koşullarının uygulanabilir olmasının sağlanmasına yönelik faaliyetler

içerisinde bulunmaktadır. Ulaştıkları ekonomik büyüklüklerle birçok ülkenin milli gelirinden daha fazla bütçeye sahip olan küresel şirketler, ulusal piyasanın yerini almaktadır (Bozkurt 2000, s. 19). Çok uluslu şirketlerin ortaya çıkışıyla birlikte, ekonomik hesaplar ulusal ölçekte değil, uluslararası ölçekte yapılmaya başlanmıştır. Sermaye hareketlerinde gelişmekte olan ülkelere doğru bir akış gerçekleşmiştir (Balkanlı, 2002, s. 15). Doğrudan yatırımların önemli bir bölümü de çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır (Mazur, 2000, s. 80). Küreselleşen dünyada en önemli ekonomik aktörlerden biri haline gelen çok uluslu şirketler, ulaştıkları devasa büyüklükleri ile az gelişmiş ülkelerde çevreyi ve doğayı tahrip ederken kendilerini engelleyecek bir güçle genellikle karşılaşmadıkları için çevre adına potansiyel bir tehdit ve tehlike de oluşturabilmektedir. Birbirinden farklı anlamlar içerse de çalışmada, kavram kargaşasını önlemek için şirketlerden bahsederken genel olarak "Çok Uluslu Şirket" tanımı kullanılacaktır.

Çok Uluslu Şirketlerin Gelişim Süreci

Antik çağdan itibaren ülkeler arasında tüccarlar aracılığı ile yapılan ticari bir faaliyet olmuştur. MÖ 3000'lerde Fenikeliler hammadde kaynaklarına ulaşmak için gemi inşa ederek dokuma, işlenmiş deri, metal eşya ve boya ihracatı yapıyorlardı. Akdeniz çevresinde birçok ticaret merkezi ve koloni de kuran Fenikeliler çöl kervanlarının uğrak noktaları olan Şam, Hama ve Dibre şehirlerinden ticari ürün alıp satıyorlardı. Batı ile Doğu arasındaki ticarete aracılık ve komisyonculuk ederek, ithalat ve ihracattan büyük gelir elde ettiler (Starn, 2000, s. 59).

Ancak, uluslararası ticaretin sermaye birikimine dayalı olarak şirketler tarafından yürütülmesi sömürgeci dönem ile başlar. Tarihi süreç içerisinde sömürgeci ülkeler dönemin koşullarına uygun farklı sömürü yöntemleri uygulasa da, Batı sömürgeciliği başlangıcından günümüze kadar kamu ve özel sektörün işbirliği ile yürütülmüştür. Bunun sonucu batılı devletlerin izlediği sömürgeci politikaya dayalı olarak ticaret ve sanayi kapitalizminin gereksinim duyduğu ham madde kaynaklarının sağlanması için uluslararası şirketler ortaya çıkmaya başlamıştır. 15 ve 16'ncı yüzyıllardaki coğrafi keşifler neticesi Afrika'nın sömürgeleştirilmesi köle ticareti ile başlamış, hammadde ve doğal zenginliklerin Avrupa'ya taşınması ile sürmüştür (Sayın, 2017, s. 1759).

İngiltere'de yaşanan sanayi devrimi sonucu başlayan kapitalizm, emperyalist politikalar aracılığıyla merkezin çevreyi etkisi altına almasıyla yaygınlık kazanmıştır. 18 ve 19'uncu yüzyıllarda gerçekleşen

sanayi devrimi sömürge ülkelerinde ki zengin doğal kaynakların Avrupa'ya taşınmasına ve Avrupa kıtasının zenginleşmesine neden olmuştur. Sömürge imparatorlukları kuran ve sanayi devrimini gerçekleştiren İngiltere, Fransa ve Hollanda, şirketlerine sömürgelerde ticari tekel hakkı tanımış ve sömürge ülkelerindeki zenginliklerin kendi ülkelerine taşınmasını sağlamıştır. Sömürge devletlerinden sağlanan gelir sonucu her geçen gün zenginleşen sermaye ve banker sınıfı ortaya çıkmıştır. Avrupa'da ilk borsa 1487 tarihinde Anvers'te kurulmuştur (Karşı, 2003, s. 160). 15. yy başlarına kadar Asya kıtasına giden sermaye artık Avrupa'ya yönelmişti. Yüzyıllarca süren sömürgecilik döneminde Avrupa'da sanayileşme yaygınlaşırken, sömürge ülkeleri, Avrupa'daki fabrikalara hammadde ve ucuz tarımsal ürünler sağlamak zorunda bırakılmıştır. Bu durumun sömürgelerin kendi sanayilerini kurmalarının engellenmesi, bugünkü gelişmiş-azgelişmiş ülkeler ayrımının ortaya çıkmasında da önemli bir etken olduğu savunulur. Teknolojik gelişmeler sonucu, sanayi ürünleri üretimindeki artış bu ürünleri satacak yeni pazarlar bulmayı zorunlu kılmıştır. Bu nedenle 18'nci yüzyıl politikası, ülkeyi askeri güçlerle işgal ederek toprak kazanmak değil, yeni pazarlar bularak, ülkeleri kontrol etmek üzerine inşa edilmiştir. Machiavelli (1469-1527) "... Koloni kurmak büyük bir gider gerektirmez; koloniler hiç harcama yapmadan ya da çok az bir harcamayla kurulup ayakta kalabilirler... Koloni kurmak yerine silahlı işgal kuvvetleri bulundurmamak ve bunları orada ayakta tutmak hem daha masraflıdır hem de devletin bütün gelirinin bu birliğe harcamasını gerektirir. Böylece kazanç kayba dönüşür..." (Machiavelli, 1999, s. 43) sözünü doğrularcasına, Avrupa ülkeleri 18'nci yüzyıldan itibaren daha çok "koloni sistemi" üzerinden ülkelerin kaynaklarını kullanmaya başladılar.

17'nci yüzyıl boyunca kolonyal sistemin ürünü olan şirketler ticaretin tekelleşmesine neden olmuş, küresel güçlerin ekonomik ve politik çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir (Simmons,1975, s. 31). İlk modern çok uluslu şirketler de 19'uncu yüzyıl boyunca Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılda şirketler, ulaşım masrafları yanında yüksek gümrük tarifeleri nedeniyle ihracattaki güçlükleri hafifletmek için yabancı ülkelerde yatırımlar yapmayı tercih ettiler. Avrupa ülkeleri, kendilerinde bulunmayan ancak sanayileri için gerekli olan bakır, çinko, boksit, petrol vd. hammadde kaynaklarını sağlamak zorundaydılar. Bugün de geçerli olan bu zorunluluk hammaddelere sahip olan ülkelerde yatırımlar yapılmasını zorunlu kılmıştır. Gelişmiş ülkelerin, yeni pazarlar araması önce Asya, Orta ve Güney Amerika, daha sonra, Orta Doğu ülkelerine yönelik olmuştur. Osmanlı

imparatorluğu da bu yeni politikanın hedefindeki ülkelerinden biri olmuştur. Osmanlı devletinde yaşayan farklı kültür ve dinlere mensup azınlıklar İstanbul'un fethinden sonra İmparatorluğun bir parçası haline gelerek Osmanlı vatandaşı oldular. Fatih döneminden itibaren devletin her kademesinde görev alan bu kişiler daha çok ticari faaliyette bulundular. Avrupa devletleriyle olan ilişkileri sayesinde de özellikle 19'uncu yüzyılda ekonomik güçleri ile Osmanlı devletinde etkinliklerini hissettirerek yönetimde de önemli roller üstlendiler. Avrupa'nın himaye siyaseti sayesinde büyük ekonomik güce sahip olan azınlıklar, Avrupa ülkelerinin, Osmanlı Devletine uyguladığı baskı sonucu siyasi haklara da sahip oldular (Küçük, 1999, s. 214). Sanayi devrimi ile birlikte Avrupalı tüccarların isteği, Osmanlı pazarlarına nüfuz etmelerine engel olarak gördükleri yerli ham maddelerin yurt dışına çıkarılmasını önleyen "yed-i vahid" (tekel) sisteminin kaldırılmasıydı. Çünkü bu sistem Avrupalı tüccarların çıkarlarına uygun düşmüyordu. Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanını bastırmak için İngilizlerden yardım istediğinde bu yardıma karşılık olarak İngilizlere ticari bakımdan büyük ayrıcalıklar veren "Baltalimanı Antlaşmasını" imzalamak zorunda kaldı. Antlaşma 8 Ekim 1838'de Kraliçe Viktorya, bir ay sonra da Sultan II. Mahmut tarafından onaylandı.

Balta Limanı Anlaşması'nın önemli bazı maddeleri şunlardır:

- İngiliz tüccarlar hiçbir kısıtlama olmadan her tür malı tüm Osmanlı topraklarında hem iç hem dış ticaret amacıyla alıp satabilecekler.¹
- İngilizlerden mal alım ve nakli için belge istenilmeyecek.
- İngiliz tüccarlar iç ticarete yerli tüccarlardan fazla vergi ödemeyecek.²
- Yabancı mallar Boğazlardan serbestçe geçecek.
- Osmanlıya tanınan yed-i vahid (tekel hakları) iptal edilecek.³
- Antlaşma bütün Avrupa devletleri için de geçerli olacaktır.

Fransa, çıkarlarına ters düşeceğini düşünerek bu antlaşma hükümlerine önce karşı çıktığı halde, son maddeye istinaden 25 Kasım 1838'de

1 Antlaşmadan önce İngilizler ticaret mallarını limana kadar getirebiliyor ve bu malın dağılımını yerli tüccarlar yapıyordu. Bu antlaşmadan sonra yabancılar Osmanlı iç piyasasına hakim oldular.

2 Osmanlı tüccarı, bir yerden bir yere bir malı götürüp satarken % 12 vergi verirken, İngiliz tüccarları, ortakları ve adamları, % 5 vergi ödeyecekti. Böylece, İngiliz tüccarları, Osmanlı tüccarına karşı korunmuş oluyordu.

3 Yed-i vahid ilkesine göre yeraltı kaynaklarının Osmanlı tarafından işletilmesi gerekirdi. Bu durum, İngiltere'nin Osmanlı Devletini yer altı kaynaklarını sömürmesine engeldi.

aynı hükümleri içeren bir antlaşma imzaladı. Bunu Avrupa'nın diğer devletleri takip etti. 31 Ocak 1840'ta İsveç ve Norveç, 2 Mart 1840'ta İspanya, 14 Mart 1840'ta Hollanda, 30 Nisan 1840'ta Belçika, 1 Mayıs 1841'de Danimarka ve 20 Mart 1843'te Portekiz ile benzer antlaşmalar imzalandı. Bu antlaşmalarla Osmanlı Devletinin çöküşü resmen ilan ediliyordu. İngiltere'nin yoğun baskısıyla gerçekleştirilen "1838 Serbest Ticaret Anlaşması" ile iktisadi liberalizmin koşulları sağlanırken, bir yıl sonra gündeme gelen Tanzimat reformları ile de bu kez siyasi liberalizmin temelleri atılmıştı (Köymen, 2007, s. 87). İngilizler Tanzimat'ın getirdiği "can ve mal" güvencesinde "malın 1839'dan sonraki dönemlerde alacağı şeklin mimarı oldular (Sayar, 2000, s. 147).

Balta Limanı anlaşması, Osmanlı Devleti'nin pazarlarını ve doğal kaynaklarını dış ticarete açarken, bağımsız bir dış ticaret politikası belirleyebilme seçeneğini de ortadan kaldırmıştır. İmparatorluk ekonomik bağımsızlığını yitirmiş, Batı'nın kontrolü altındaki ekonomi Cumhuriyet'e miras kalmıştır. 19. yüzyıl boyunca gelişen bu şirketlerin dünya politikası üzerinde belirleyici etkileri II. Dünya savaşı nedeniyle gelişmekte olan ülkelerdeki yatırım ve faaliyetleri son derece kısıtlanmıştır. Savaşın sona ermesiyle birlikte güçleri ve etkileri eski ile kıyaslanamayacak oranda artmıştır.

Uluslararası Ticareti Düzenleyen Temel Hukuki Metinler

II. Dünya savaşından sonra başlayan "Yeni Dünya Düzeni" sürecinin oluşmasında uluslararası kuruluşlar önemli rol oynadılar. Küreselleşme ile birlikte ulus devletler, ekonomi ve hukuk alanındaki bazı yetkilerini ulus üstü kurumlara devretme durumuyla karşı karşıya kaldı. Dünya ticaret sistemi II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Dünya Bankası, IMF, OECD ile GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) ve onun oluşturduğu Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization-WTO) tarafından yönetilip yönlendirilmektedir. Böylece ulus devletin karar alma, uygulama ve denetleme gücünün üstünde organizasyonlar ortaya çıktı. Bu yapılar, ticari faaliyetlerin düzenlenmesi, hayata geçirilmesi ve küresel ticaretinin serbestleştirilmesi amacıyla yapılan uluslararası anlaşmaların gerçekleşmesinde kurumsal görev üstlendiler.

II. Dünya Savaşı sırasında, kambiyo kurlarının dünya ticaretini geliştirici bir sisteme göre saptanması için yeni yöntemler aranmış ve bu çalışmalar sonucunda Temmuz 1944'te ABD'nin New Hampshire eyaletinin küçük bir beldesi olan Bretton Woods'da 44 ülkeden 730

delegenin katıldığı “Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı” sonunda imzalanan, “Uluslararası Para Anlaşması” ile uluslararası ödemelerde kullanılacak yeni bir para sistemi geliştirilmiştir. Doğu Bloğu ülkeleri dışında, konferansa katılan 44 ülkenin imzaladığı bu anlaşma ile ülke paraları için sabit kur esas benimsenmiş ve anlaşmaya katılan her ülkenin parasının değerinin dolar esas alınarak saptanması kabul edilmiştir. Böylece ulus devletlerin kendi aralarında ortak bir parasal düzen üzerinde anlaşmaları sağlanmıştır. Uluslararası para sisteminin kurallarını belirleyen bu anlaşma ile “Dünya Bankası” ve “Uluslararası Para Fonu”nun (IMF) kurulmasına da karar verilmiştir. Bu kurumlar, 1946 da yeterli sayıda ülke anlaşmayı imzalayınca faaliyete geçtiler.

Ekim 1947’de Cenevre’de 23 ülke geçici bir anlaşma olan “Gümrük Tarifeleri ve Ticareti Anlaşması” (GATT)’ni imzaladılar. GATT 1947’den bu yana dünya ticaretinin liberalize edilmesini hedefleyen ve buna dönük liberal bir dış ticaret rejimi oluşturan, çok taraflı bir uluslararası ticaret anlaşmasıdır. Uluslararası ticaretin düzenlemesi bağlamında çeşitli kurallar ve sözleşmelerin hayata geçirilmesine öncülük etmiştir. 1948 yılı Ocak ayında yürürlüğe giren GATT’ın faaliyetleri, dış ticaretin serbestleştirilmesini sağlamaya yönelik olmuştur. Serbest bir dış ticaret sisteminin oluşmasına engel görülen gümrük vergilerinin düşürülmesi, tarife dışı engellerin kaldırılması veya tarifeye dönüştürülmesi, ayrıca olabilecek diğer sınırlama ve farklı muamelelerin kaldırılması gibi hususlar GATT’ın temel hedeflerindedir. 1947 yılında sanayi ürünleri gümrük vergisi % 40 iken, GATT in kurulmasından sonra, 1960’ların sonunda bu rakam % 10’a, 1990 yılında % 5’e ve 2006 yılında ise % 3’e kadar indirilmiştir (Dalar, 2006, s. 145). II. Dünya Savaşı sonrası 1948 yılında dünya ticareti hacmi 60 milyar ABD dolar, 1958’de 110 milyar ABD dolar olmasına rağmen (Went, 2001, s. 27), 2001 yılında 12 trilyon 676 milyar ABD dolarının üzerine çıkmıştır (Şahinöz, 2002, s. 1). 2014 yılında bu rakam, 18 trilyon 906 milyar dolara yükselmiştir (Tim, 2015, s. 8). Dünya ticaretinin bugünkü hukuki çerçevesi büyük ölçüde bu düzenlemelerin sonucudur.

Ülkelerin uzun vadeli istikrarının temini için Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) aracılığıyla verilen kredilerle dünya ekonomisi ve ticaretini canlandırmak hedeflenmiştir. Ancak, devam eden süreçte IMF tarafından verilen kredilerin tahsilinde sorunların yaşanması (Aydoğan, 1999, s. 508), uluslararası kuruluşları bu hukuksal sorunların çözülmesi ve uluslararası düzeyde yapılan sözleşmelerin hukuki altyapısının oluşturulması arayışına girmelerine

neden olmuştur (Ateş, 2012, s. 204).

Uluslararası alanda yeknesak hukuk kurallarına duyulan ihtiyacı karşılamak amacıyla uluslararası ticaret hukukunun uyumlaştırılmasını ve modernleşmesini teşvik için 17.12.1966 tarihinde Birleşmiş Milletler (UN) Genel Kuruluna bağlı bir organ olan “Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu” (UNCITRAL) kurulmuştur (Alangoya, 1990, s. 1). Uluslararası ticaret hukuku ile ilgili yapılan önemli düzenlemelerden biri de “Milletlerarası Mal Satım Sözleşmeleri Hakkında Birleşmiş Milletler Antlaşması”dır. Uygulamadaki yaygın ismiyle “Viyana Satım Antlaşması”dır. Viyana Satım Antlaşması aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 89 ülke tarafından imzalanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya gibi büyük ticari aktörlerin, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda ve İspanya vb. Avrupa Birliği üyesi ülkelerinin büyük çoğunluğu ve farklı hukuki gelenek ve ekonomik sisteme ait olan Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkelerinin antlaşmaya taraf olması, “Viyana Satım Antlaşması”nın milletlerarası mal satımlarının büyük bir kısmını yeknesak bir kanun olarak uygulanmasına olanak sağlamıştır (Erdem, 2012, s. 118). 1980’den itibaren hükümetlerin, çok uluslu şirketlerin ve bu sayede gelecek olan doğrudan yabancı sermayenin önünü açabilmek için bu yönde çeşitli kanuni düzenlemeler yaptığı görülmektedir (Adda, 2007, s. 133). Bu amaçla, 15 Nisan 1994 tarihinde 125 ülkenin imzasıyla dünya ticaretinin hukuksal yapısını oluşturan “Dünya Ticaret Örgütü” (DTÖ) kurulmuştur (Çeştepe, 2013, s. 247). 01.01.1995 yılında çalışmalarına başlayan DTÖ hukuki zemine oturmuş ve yaptırım gücü artmış olarak, aynı zamanda sanayi ürünleri ticaretine ilave olarak tarım, tekstil ve hizmet ürünleri ticareti ile birlikte fikri mülkiyet haklarını da sorumluluk alanına dahil etmiştir. Temelinde devletlerin işbirliği ilkesi olan müzakerelere dayalı sürekli bir örgüt olan Dünya Ticaret Örgütü, anlaşmazlıkları çözüme gibi güçlü yetkilerle donatılmıştır. Dünya Ticaret Örgütünün (DTÖ) çalışma alanı ve amaçlarını şu başlıklar altında toplayabiliriz;⁴

- Üye devletlerin birbirleriyle adil ve tam rekabet koşulları altında ticaret yapabilecekleri serbest ve açık bir ticaret sistemi oluşturmak.
- Üye ülkelerin ticaret ve ekonomi alanındaki ilişkilerini geliştirmek.
- Tam istihdamı gerçekleştirmek, reel gelir ile gerçek talep hacmindeki istikrarlı artışı sağlamak.
- Mal ve hizmet üretim ve ticaretini geliştirmek.
- Dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma hedefine en uygun

4 Detaylı bilgi için bakınız: <http://ab.gtb.gov.tr/uluslararasi-orgutler/dunya-ticaret-orgutu>.

- bir şekilde kullanımına imkân vermek.
- Farklı ekonomik düzeydeki ülkelerin ihtiyaç ve endişelerine cevap verecek şekilde mevcut kaynakları geliştirmektir.

Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (Multilateral Agreement on Investment)

Yabancı sermaye yatırımlarını güvence altına almayı hedefleyen MAI (Multilateral Agreement on Investment) müzakereleri 1995'te OECD ülkeleri arasında başlamış ve 1997'ye kadar kamuoyundan gizli olarak sürdürülmüştür. Dünya kamuoyu MAI'den ancak 1997'de bilgi sahibi olabilmıştır. MAI'ye imza atan bir ülke en az 5 yıl sonra MAI'den çıkabilir. MAI'den çıktuktan sonra da MAI hükümleri 15 yıl ülkede geçerli olacaktır (Önder, 1998, s. 33). Bu durum MAI hükümlerinin asgari 20 yıl imza atan ülkede geçerli olacağı anlamına gelmektedir. MAI'ye imza atan bir ülke kanunlar, anayasa vb. iç hukuk normlarını MAI ile uyumlu hale getirmek zorundadır (Özyakışır, 2007, s. 4). Gelinen noktada küresel sermayenin özelde ise çok uluslu şirketlerin hareket alanını genişletmek için önemli bir anlaşmadır. Bu anlaşma ile sermayeye daha fazla hareket serbestisi sağlanması amaçlanmıştır. MAI, küresel sermayenin kurduğu sanal devlete anayasa oluşturma çabasıdır (Yılmaz, 1999, s. 82). Gelişmekte olan ülkeler yabancı sermayeden ihracata katkıda bulunmasını, ekonomiye döviz kazandırmasını, işsizliğin azalmasına katkıda bulunmasını, teknolojinin geliştirilmesini veya transferini gerçekleştirmesini beklerken, MAI'ye göre Çok uluslu şirketler bunların hiçbirisi gerçekleştirmek zorunda değildir. Çünkü yabancı yatırımcı hiç ihracatta bulunmayabilir, bulursa bile elde ettiği dövizini tümüyle başka bir ülkeye transfer edebilir, tüm kârını dışarıya transfer edebilir, ihtiyaç duyacağı işgücünün tamamını dışardan getirebilir. MAI tüm bu uygulamalara hukuken imkân tanımaktadır. Bunun anlamı, yabancı sermayenin ev sahibi ülkeye hiçbir ekonomik kazanç getirmeme imkânının bulunduğudür. MAI hükümlerine göre, sadece yabancı yatırımcı ev sahibi ülke ve onun vatandaşları aleyhine dava hakkına sahip iken, ev sahibi ülke ve onun vatandaşları ise yabancı yatırımcı aleyhine dava açma hakkına sahip değildir. MAI yatırım konularında çok uluslu şirketleri ulusal hükûmetler karşısında koruyarak avantajlı bir konuma getirmektedir.

MAI, bir yandan sermaye sahiplerinin elini güçlendirirken diğer taraftan da her türlü çevre koruma girişimlerini, çalışma koşullarının iyileştirilmesini amaçlayan millî politikaları ve kamu çıkarına hizmet eden yatırımları engellemektedir. Hükümetler, şirketlerin maliyetlerini

arttıracak ve kârlarını düşürecek her türlü çevre koruma, halk sağlığı ve bu nitelikteki politikaları uygulama yetkisinden mahrum bırakılmak istenmektedir. Özetle, MAI, yabancı yatırımcıları birçok konuda ulus devletlere karşı korumakla yükümlü uluslararası bir anlaşmadır. Üretim alanları satın alma, tesis kurma, hisse, gayrimenkul ve hammadde satın alma bunların başında gelmektedir (Özyakışır, 2007, s. 21). Sonuç olarak bakıldığında yabancı doğrudan yatırımlar, kapitalist ekonomilerin doğasında olan dalgalanmaları barındırmakla birlikte, özellikle 1986 sonrasında, 1970-86 dönemine kıyasla hızlı bir artış göstermiştir (Tonak, 2004, s. 38).

Türkiye'nin Taraf Olduğu Uluslararası Ticari Anlaşmaların İç Hukuktaki Yeri

Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların, Türk hukukundaki yeri 1982 Anayasa'sının 90. maddesinde hükme bağlanmıştır (Akman, 2008, s. 405). Bu maddenin son fıkrasında belirtildiği üzere; "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır." Söz konusu maddede belirtildiği gibi usulüne göre kabul edilmiş milletlerarası anlaşmalar Türkiye açısından bağlayıcı niteliktedir. Usulüne göre yürürlüğe girmiş uluslararası anlaşma hükmünün, Türk hukuk sistemindeki herhangi bir yasa hükmü ile çatışması durumunda, her iki yasa aynı değerde kabul edilerek uyuşmazlığın çözümü aranacaktır. Ancak, 2004 yılında yapılan düzenlemeye göre, temel hak ve özgürlükler konusunda çıkacak uyuşmazlıklarda uluslararası hukuk öncelikli kabul edilmektedir (Sarıbeyoğlu, 2010, s. 245).

Dünya Ticaret Örgütünü (DTÖ) kuran Marakeş Anlaşmasına Türkiye, 21.12.1953 tarihinde katılmış, ülkemiz tarafından da kabul edilen "Nihai Senet" çerçevesinde 4067 sayılı DTÖ Kuruluş Anlaşması'nın Onaylanması Hakkında Kanun, 25.02.1995 tarihinde 22213 sayılı Mükerrer Resmî Gazetede yayımlanmasıyla Türkiye'nin DTÖ üyelik süreci 26 Mart 1995 tarihinde tamamlanmıştır. DTÖ anlaşmasının, Türkiye iç hukuku açısından doğrudan veya dolaylı uygulanabilirliğini gösteren herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Böyle bir hükmün bulunmaması, şahıs veya firmalara bazen DTÖ Anlaşmalarına, bazen de iç hukuk mevzuatına dayanarak dava açmalarına olanak sağlamıştır

(Kaya, 2015, s.182).

Türkiye 21 Haziran 2001 tarihinde çıkan 4686 sayılı “Milletlerarası Tahkim Kanunu” ile hem ulusal hem de uluslararası tahkim yolunu kabul etmiştir. Ülkemizde 2003 yılına kadar 1954 yılında çıkarılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu geçerli idi. 2003 yılında Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu (2003 tarihli 4875 sayılı kanun) kabul edilmiştir. Bu kanun son derece liberal bir çerçeve getirmektedir.

Küresel Politikaların Belirlenmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Önemi

Amerika kökenli çok uluslu şirketler, II. Dünya Savaşı’ndan sonra imzalanan Breton Woods antlaşması ile ABD dolarının uluslararası ödeme aracı kabul edilmesi, üstün bir teknolojiye sahip olmaları, uluslararası ticarete liberalizme geçilmesi sonucu büyük gelişim gösterdiler. II. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan Dünya Bankası, International Monetary Fund (IMF) ve Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD) gibi uluslararası kuruluşlarla dünya ticaretine ve siyasetine yön veren Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa’nın, özellikle de Almanya’nın savaş öncesi ve savaş sırasında geliştirdiği teknolojiyi, sanayi destekleme programlarıyla Amerika’ya taşımıştır. ABD Başkanı Franktin Delano Roosevelt’in izlediği ekonomik programın adı olan ve “yeni düzen” anlamına gelen New-Deal projesi, Silikon Vadisini, bilgisayar teknolojisini ve girişim sermayesinin alt yapısını oluşturmuştur. Roosevelt’in New-Deal’i sadece Amerika’ya yönelik görünse bile aslında küresel bir düzenlemenin alt yapısını hazırlamıştır. Roosevelt’ten sonra ABD Başkanı seçilen Truman, 14 Ocak 1946 tarihinde kongrede yaptığı bir konuşmada ABD’nin yeni dünya düzeni çerçevesinde üstlendiği rolü ve bu amaçla ABD’ye yüklemeyi planladığı görevleri şöyle açıklıyordu: “Dünyanın en güçlü devleti olarak üzerimize düşen görevlerden kaçamayız. Tüm gücümüzü, tüm olanaklarımızı Amerikan halkının ve hükümetinin tüm enerjisini, inisiyatifini bir tek ödevin yerine getirilip gerçekleştirilmesi eylemine seferber etmemiz gerekir. Bu hedef uluslararası olayların gelişmesine ABD’nin en büyük ölçüde etki yapmasını sağlamaktır...” (Cihan, 1989, s. 81). ABD’nin uluslararası alanda üstlendiği yeni rolü doğrultusunda “Dostluk ve Yardım”, “Ekonomik İşbirliği”, “Kalkınma İçin İşbirliği”, “Stratejik Ortaklık” adlarıyla uygulanan askeri ve ekonomik yardım programları devreye girmişti. Bu programların asıl amacı, ABD’nin süper güç konumunu güçlendirmektir. Bu programlar sonucu Amerikan çok uluslu şirketleri dünyanın en güçlü şirketleri konumuna yükseldi.

1970'li yıllarda Almanya, İngiltere ve Japonya'nın çok uluslu şirketleri de büyük bir gelişim gösterdiler. Günümüzde çok uluslu şirketlerin % 55'i ABD, % 11'i Japonya, % 9'u İngiltere, % 4,5'u ise Almanya kökenlidir. Dünya ticaretinin 2/3'ü dünya gelirinun 1/3'ü bu ülkelerin şirketlerine aittir. Dünyanın en büyük 10 ÇUŞ'inden, % 80'i ABD, % 20'si Avrupa kökenlidir. En büyük 20 ÇUŞ'un % 75'i ABD, % 20'si Avrupa ve % 5'i Japonya kökenlidir. En büyük 50 ÇUŞ'in % 60'ı ABD, % 32'si Avrupa, % 6'sı Japonya ve % 5'i diğer ülke kökenlidir. En büyük 500 ÇUŞ'in 315 tanesi ABD'ye aittir (Rugman, 2003, s. 415). Dünyada en çok kazanan 225 kişinin serveti dünya nüfusunun en yoksul % 47'sinin yıllık gelirine eşittir ve dünyanın en zengin üç kişininin toplam varlıkları 48 az gelişmiş ülkenin milli gelirleri toplamından daha fazladır (Camilleri, 2002, s. 81). ABD endüstri, petrol-doğalgaz, yazılım-bilgisayar hizmetleri, ilaç sanayi, bankacılık, perakende ticareti, sigorta hizmetleri, enformasyon teknolojisi alanlarında en büyük ÇUŞ'lerin sahibidir. Bu ÇUŞ'lerin toplam iş hacmi yaklaşık 2 trilyon ABD dolarını bulmaktadır. En büyük 4 çok uluslu şirketin yıllık cirosu Çin'in GSMH'sine eşit, tüm Afrika Kıtasının GSMH'sinden ise daha fazladır. Böylesi bir dünyada devlet-sermaye ilişkisinin yeni bir görüntü alması kaçınılmazdır (Başkaya, 2000, s. 104).

Sermayenin bilgisayar ortamında dünya üzerindeki dolaşımı (Yılmaz, 2006, s. 83) çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisinde etkinliklerinin daha da artmasına olanak sağlamıştır. Dünya borsalarında internet üzerinden işlem yapabilmek, paranın yer değişimini hızlandıran büyük bir yenilik olmuştur. İnsanlar yüz yüze gelmeden para transferi gerçekleştirmekte, borsadan hisse alıp satabilmekte, işgücünden, zamandan ve maliyetten tasarruf sağlayabilmektedir. Küresel ekonominin teknolojik alt yapısının oluşmasıyla birlikte, günlük mal ve hizmet dolaşımının yüz katından fazla paranın dijital ortamda dolaşımı söz konusudur. Bu değişim gerek uluslararası sistemde gerekse ulusal ve ulus-altı düzeylerde yeni yönetim modellerini kaçınılmaz kılarak, ulus-devletin yetki ve işlevlerinde bir farklılaşmaya yol açmıştır. Çok uluslu şirketler için bugün hammadde ve ürünlerin satılacağı pazar büyüklüğü açısından ulus devlet tatmin edici değildir. Günümüzde sınırların, devletlerin mutlak egemenlikleri altında bulundurdıkları toprak parçalarını birbirinden ayıran çizgiler olma anlamını yitirdiği öne sürülmektedir (Anbarlı, 2004, s. 138). Ulus devletin demokrasi, insan hakları, ticaret hukuku ve doğal çevreyi koruma gibi alanlardaki sorumluluklarının da giderek ulus üstü kurumlarca denetlenmesi söz konusudur. Bu yeni yapılanmanın amacı ise "yerel yönetimlerin doğrudan doğruya küresel pazarla ilişki

kurmasıdır” diyebiliriz. Böylece ulus devletin ulusal sermaye, pazar ve emeğe ilişkin sorumlulukları ve işlevleri açısından yetkileri en aza indirilmiş olacaktır. Bu bağlamda, ulusal sınırlar içinde kuralları koymada, ülkeyi yönetmede ulusal hükümetlerin artık tek yetkili olmadığı yönündeki görüşler haklılık kazanmaya başlamıştır. Bu durumun ulusal egemenliği aşındırdığını, sınırlandırdığını söylemek mümkündür. Bu süreçte ulus devletin sonunun geldiğini söyleyen makaleler ve kitapların sayısı her geçen gün artmaktadır. Günümüzde büyük şirketler gelişebilmek için ulus-devlete değil, onları aşan yapı ve pazarlara ihtiyaç duymaktadır. Küreselleşme sürecinin ideologları, dünyanın her noktasında dilediği gibi üretim yapabilmek, mal ve hizmet satmak, hammadde almak, parasını dünyanın her bölgesinde dilediği gibi dolaştırmak, en çok kar neredeyse anında oraya ulaşmak istemektedir.

ÇUŞ'lerin büyük bir güce erişmesi, gelişmekte olan ülkelerin artık küresel şirketlerin politikalarını düşünerek ekonomik politikalar ürettikleri şeklinde tartışmalara neden olmaktadır. ABD, İngiltere, Almanya, Çin ve Japonya gibi süper güç konumundaki devletlerin yönlendirdiği bu şirketlerin siyasal misyonlar da üstlendiği görülmektedir. Dünya ekonomisine yön veren çok uluslu şirketlerin, hükümetler ve uluslararası kurumlarla birlikte dünya politikasını belirleyen başlıca aktörlerden biri olduğu söylenebilir (Kazgan, 2002, s. 76). Ekonomik alanda küresel finans piyasalarının gelişmesi, çok uluslu şirketlerin büyümesi ve giderek ulusal ekonomiler üzerinde hakimiyet kurmaları sonucunu doğurmuştur (Soros, 2003, s. 1). Büyük ekonomik güce sahip çok uluslu şirketlerin bir ülkeyi terk ederek ekonomik ve siyasal krizlere neden oldukları da bilinmektedir. Çok uluslu şirketlerin ani kararları gelişmekte olan ülkeleri ve insanlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Arıbağan, 1996, s. 177). Bir ülke ekonomisine istediği zaman giren ve istediği zaman çıkan spekülâtif kazanç peşinde koşan uluslararası sermayenin, ev sahibi ülkelerin reel ekonomilerine ne derecede katkıda bulunduğu konusu oldukça tartışmalıdır. Bu durum, özellikle dünya finansal piyasalarında büyük boyutlara ulaşmış tekelleşme olgusuyla beraber düşünülmelidir. Büyük bir sermayenin bir ülkeye anî giriş yaptığında ya da o ülkeden aniden çıktığında o ülkedeki tüm ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmazdır. Sadece ekonomik değil siyasi istikrarı da olumsuz etkiler. Ülkede önce büyük bir finansal kriz, sonra da reel ekonomik kriz çıkabilir. Bir başka ifadeyle küresel güçler, uluslararası finansal sermayeyi bir ülkenin reel ekonomisini çökertmek amacıyla kullanabilme imkânına sahiptirler. Bu durum

ülkelerin ekonomik istikrarları için büyük bir potansiyel tehlikedir. Bu nedenle uluslararası sermaye hareketlerinin düzenlenmesinde özellikle yabancı sermayenin bir ekonomiden aniden ve büyük miktarda çıkmasını önleyecek tedbir ve sınırlamalar bulunmalıdır. Kısa vadeli spekülasyon amaçlı yabancı sermayeyi bir ölçüde kontrol edebilmek için kısıtlamalara tâbi tutulması bir zorunluluktur. Burada en önemli amaç yüklü miktarda sermayenin aniden ülkeden çıkışını önlemektir. Bu, teknik bakımdan şüphesiz ki son derece zordur. Ancak, ülkenin ekonomik operasyonlara maruz kalmaması için başka bir çözümde gözükmemektedir.

Çok uluslu şirketlerin güç kazandığı 1960'lı ve 1970'li yıllar aynı zamanda bağımsızlığını yeni kazanan birçok ülkede yabancı sermayenin millileştirildiği yıllardır. Bu durum çelişkili görünebilir. Çünkü, yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerde çok uluslu şirketlerin güçlerini artırması, ulusal bağımsızlığın yeniden tehlikeye gireceği endişesinin kamuoyunda güçlenmesi anlamına geliyordu (Başkaya, 2000, s. 183). Bu nedenle bu ülkelerin yöneticileri ÇUŞ'lere kuşkuyla bakıyorlardı. Çok uluslu şirket hakkında giderek artan endişe geliştirmekte olan ülkeleri, ekonomik kalkınmalarını ÇUŞ'lerden bağımsız olarak sürdürmeye zorluyordu (Moser, 2007, s. 1). Çok uluslu şirketlerin yayılma ve büyüme hedefleri ile yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerin bağımsızlıklarını koruma hedefleri çelişkili görünmesine rağmen çok uluslu şirketler bütün bu olumsuz koşullara rağmen yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerde büyümelerini ve yayılmalarını sürdürdü. Sayıları 1970'te 7.000'den, 1992'de 37.000'e yükseldi ve dünyadaki üretici gücün yaklaşık üçte birini denetler duruma geldiler.

Gelişmekte olan ülke yöneticilerinin kalkınma sorununa yaklaşımlarındaki değişim, çok uluslu şirketlere karşı yaklaşımın da değişmesine neden oldu (Başkaya, 2000, s. 186). Özellikle sermaye sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülkelerde (Ulusoy ve Karakurt, 2001, s. 45). ÇUŞ yatırımlarına istihdam oluşturma gibi olumlu etkilerinden dolayı izin verildi. Gelişmekte olan ülkeler daha fazla sermaye çekebilmek için yabancı şirketlere teşvik edici politikalar uygulayarak ülkelere yatırım yapılmasını teşvik etmektedir. Bunun yanında ÇUŞ, teknik uzmanlığı ve yabancı piyasalara erişimi beraberinde getirir ve yeni istihdam olanakları oluşturur. Ayrıca, bu şirketlerin finans kaynaklarına erişim imkânı da vardır. Yerli finans kuruluşlarının zayıf olduğu gelişmekte olan ülkelerde bu özellikle önemlidir (Stiglitz, 2004, s. 89). Öz kaynakların yetersiz olduğu ve dış borçlarla yatırım yapmanın

riskli ve pahalı olduğu durumlarda yabancı sermayeden faydalanmak önem kazanmaktadır (Zengin, 2003, s. 52). Teknoloji transferinde, istihdam ve ihracatın artışında, gelişmekte olan ülkelere önemli katkılar sunan çok uluslu şirketlerin yaptıkları yatırımlar, gelişmekte olan ülkeler için bir tür prestij ve itibar vesilesi olarak da algılanmaktadır (Kar ve Arıkan, 2003, s. 17). Bütün bu faktörler çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelerdeki konumunu güçlendirmiştir. Ekonomik koşullar gelişmekte olan ülkeleri, çok uluslu şirketler aracılığı ile küresel güçlerle işbirliğine yapmaya zorlamaktadır. Aslında Platon'un MÖ 5yy'da söylediği: "...Güçlü ile güçsüzün kuracağı bütün ortaklıklarda güçsüzün bir menfaat sağladığını asla göremezsiniz... Adalet güçlünün menfaati neyse onu yapmaktır... Adaletsizliğin zirvesi ise adil olmayıp adil görünmektir... Adalet, güçlünün menfaatine olan her şeydir ..." (Platon, 2003. s. 53) sözünden, güçlü devletlerin adalet anlayışının 2.500 yıldır değişmediğini görüyoruz. Gerçekten güçlü devletlerle güçsüz devletlerin gerçekleştirdiği stratejik ortaklıktan güçsüz devletin bir menfaat sağladığı tarih boyunca görülmemiştir. Tarihin her döneminde güçlü ülkeler, güçsüz ülkelerdeki çıkarlarını sürdürmek için bir gerekçe bulmuşlardır. Başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş ülkenin uzun yıllardan beri demokrasi, özgürlük ve terörizmle mücadeleyi gerekçe göstererek petrol ve stratejik bölgeleri kontrol altına alma projesini gerçekleştirdiği bilinmektedir. 2011 yılının başlarında Tunus'ta başlayan ve çok kısa sayılabilecek bir sürede Orta Doğu ülkelerine yayılan ve etkileri günümüzde de devam eden "Arap Baharı" projesinde, ÇUŞ'lerin pazarlarını genişletme arayışının da etkili olduğu dikkate alınmalıdır. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik ve siyasal sorunları fırsata dönüştürerek çok hızlı bir ilerleme sağlayan çok uluslu şirketler güçlü iktisadi yapıları ile bu ülkeler üzerinde bir baskı unsuru olmayı başardılar. Özellikle doğal kaynakların kullanımı ve düşük üretim maliyetleri gelişmekte olan ülkeleri çok uluslu şirketler için çekici konuma getirmiştir.

"Dünyanın yeni efendileri" olarak nitelendirilen çok uluslu şirketler 1990'lardan itibaren devletleri yönlendirebilecek güce de ulaştılar. Ekonomik bakımdan başkalarına daha az bağımlı olan devletler, siyasal kararlarını ülke menfaatleri doğrultusunda alabilirler. Bağımlı devletlerin politikalarını saptama özgürlükleri sınırlıdır. Küresel güçlerin uluslararası politikaların belirlenmesinde önemlerini devam ettirdiklerini söylemek, başka önemli aktörler yoktur anlamına gelmemelidir. Uluslararası politikada otorite kendini ortaya çıkaran güç kaynakları ile yakından ilişkilidir ve bir şeyi yapabilme gücü ile özdeşleşmiştir. Bu nedenle güçlü devletlerin kendisine destek veren

Ülkelerin aktif desteği olmadan uluslararası ve bölgesel politikaları belirlemede tek başlarına yeterli olamadıkları görülmektedir. Süper güçlerin etkileşim içinde bulunduğu devletler, sahip oldukları gücün farkına vardıklarında uluslararası gelişmelerde etkin ve önemli rol oynayabilirler.

Sonuç

Klasik endüstri çağından teknolojik-bilgi çağına geçiş özellikle finans piyasalarında önemli gelişmelere olanak sağlamıştır. Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucu finans piyasalarında işlemler hızlanmış ve sermayenin anlık hareketlerine imkân tanımıştır. İş dünyası sadece kendi iç piyasasını değil yabancı hedef piyasaları da kontrol eder hale gelmiştir. Yatırımcı kolaylıkla istediği ülkeden fon alabilmekte ve dilediği zaman bu fonu nakde çevirebilmektedir. Milli egemenlik ve bağımsızlık kavramları eski dokunulmazlıklarını yitirmekte, küresel ekonomiyi kontrolü altında tutan Dünya Ticaret rgt, Dünya Bankası, IMF ve benzeri kuruluşlar, küresel güçlerin istekleri doğrultusunda dünya ekonomisini şekillendirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde uluslararası kuruluşların kararlarına karşı bir direnç olsa bile bir süre sonra bu kararlara uymak mecburiyeti ile karşı karşıya kalmaktadır.

Küreselleşme süreci içinde ulusal bağlılığını yitirmeye başlayan sermaye, ekonomik avantajlar neredeyse oraya yerleşir duruma gelmiştir. Çok uluslu şirketlerin gelirlerini artırmak, engel olarak gördükleri ülke sınırlarını, gümrük duvarlarını, ulusal sınırlar içerisinde küresel sistemin işleyişine sınır koyan ulus devletleri aşmak için bir mücadele içinde oldukları bilinmektedir. Bu nedenle uluslararası sermayenin çıkarları ile ulus devletlerin politikaları çatışmaya başlamıştır. Ulus devletler çıkarlarını uluslararası hukuk aracılığıyla koruyan çok uluslu şirketler karşısında her geçen gün dezavantajlı konuma düşmektedir. Çok uluslu şirketler, üretim, pazarlama, Ar-Ge konularında küresel ölçekte network ağı geliştirerek özellikle Soęuk Savaş sonrası dönemden sonra ulus devletin egemenlik alanını tehdit eder bir konuma geldiler. Ulus devletin egemenlik alanı daralırken çok uluslu şirketlerin küresel gçler tarafından bir araç olarak kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle ABD’li çok uluslu şirketlerin, ABD’nin kara listeye aldığı bir ülke ile ticari ilişki içerisine girmesi söz konusu değildir.

ABD Ulusal İstihbarat Konseyi tarafından Aralık 2012 yılında yayınlanan “Küresel Eğilimler 2030: Alternatif Dünyalar” adlı raporda,

“...Gittikçe daha belirgin bir şekilde çok kutuplu hâle gelen dünyada “mega şehirler” gibi ulus altı birimler ve devlet dışı aktörlerin yönetim bağlamında önemli roller üstlenecekleri, ileri derecede demokrasi eksiği bulunan Çin ve Körfez Ülkeleri gibi ülkelerin uluslararası sistem açısından taşıdıkları önemden ötürü büyük risk oluşturdukları vurgulanmıştır. Ayrıca önümüzdeki 15-20 yılda, ülkelerin kendi içlerindeki ve birbirleriyle aralarındaki gelir ve zenginlik farkının, orta sınıfın büyümesiyle birlikte bir ölçüde azalsa da yeni güçlenen ve gelişmekte olan ülkelerdeki gelir eşitsizliklerinin önemli ölçüde devam edeceği belirtilmiştir. Dünyanın 2030’daki siyasi görünümününün daha da karmaşık bir hâl alacağı, “mega şehirler” ve “bölgesel gruplaşmalar” güçlenirken etnik ve mezhepsel farklılığa uygun biçimde yerel kültürel çeşitliğinin oluşacağı...” vurgulanmaktadır.

Ayrıca, Dünya Ticaret Örgütü, IMF, Uluslararası Borsa Hareketleri, Kredi Değerlendirme Kuruluşları da yayınladıkları raporlarında küreselleşmenin önündeki en büyük engelin ulus devlet olduğuna vurgu yapmaktadır. Dünya ekonomisine yön veren ülke ve kuruluşların ulus devleti gelişmeler önünde engel olarak görmeleri ulus devletin geleceğinin ne kadar ciddi tehlikede olduğunu göstermektedir. Çok uluslu şirketlerin ulus devletin egemenlik alanını tehdit eder bir konuma geldiği bilinmesine karşın küresel sermayeye ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülkelerin çok uluslu şirketleri ülkelerine getirmek için yabancı sermayeyi teşvik edici yasalar çıkardıkları bilinmektedir.

Ekonomik bakımdan çok uluslu şirketlere daha az bağımlı olan devletler, siyasal kararlarını ülke menfaatlerinin gerektirdiği şekilde alabilirler. Bağımlı devletlerin politikalarını saptama özgürlükleri sınırlıdır. Küresel güçlerin uluslararası politikaların belirlenmesinde önemlerini devam ettirdiklerini söylemek, başka önemli aktörler yoktur anlamına gelmez. Uluslararası politikada otorite kendini ortaya çıkaran güç kaynakları ile yakından ilişkilidir ve bir şeyi yapabilme gücü ile özdeşleşmiştir. Bu nedenle güçlü devletlerin kendisine destek veren gelişmekte olan ülkelerin aktif desteği olmadan tek başlarına yeterli olamadıkları görülmektedir. Süper güçlerin etkileşim içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler sahip oldukları gücün farkına vardıklarında uluslararası gelişmelerde önemli rol oynayabilirler. Bu nedenle “Dünyanın yeni efendileri” olarak nitelendirilen çok uluslu şirketlerin ülkelerinde yatırım yapmasına izin veren gelişmekte olan ülkeler, karşılıklı çıkar ilişkilerinin sınırlarını iyi tespit etmeleri gerekir. Çok uluslu şirketlerin hizmet sektöründen ziyade doğrudan üretime yönelik yatırımlar yapması önemlidir. Ayrıca, çok uluslu şirketlerle

rekabet edemeyecek konumda bulunan yerli küçük ölçekli şirketlerin desteklenmesi ve korunması gerekir. Bu yapılmadığı takdirde piyasada ancak çok uluslu şirketle rekabet edebilecek büyüklükte yerli şirketler kalır. Bu da ülke için yakın gelecekte gelir dağılımının bozulması ve işsizlik demektir. Önemli olan çok uluslu şirketlerin hak ve yükümlülüklerinin ülke menfaatleri dikkate alınarak belirlenmesi ve bu çerçevede çok uluslu şirketlerin yükümlülüklerine uyup uymadıklarının sürekli kontrol edilmesidir. Uluslararası ilişkilerde bir taraf kazanırken diğer tarafın kaybettiği unutulmamalıdır.

Kaynakça / References

Adda, J. (2007). Ekonominin küreselleşmesi (S. İnceci, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Ulusoy A. ve Karakurt, B. (2001). Türkiye'ye yönelik sermaye hareketleri ve ekonomik etkileri. *Banka-Ekonomik Yorumlar*, 38(1), 45-46.

Akman, S. (2008). Hokey sopaları, küreselleşme ve dünya ticaret sisteminin geleceği: deardoff'u tamamlayıcı notlar. *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, 3(1-2), 25-56.

Alangoya, Y. (1990). UNCITRAL Tahkim yönetmeliği hakkında. *Prof. Dr. İlhan Postacioğlu'na armağan kitabı içinde* (s. 1-39). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Anbarlı, Ş. (2004). Demokratikleşme perspektifinden sivil toplum kuruluşlarının siyasi iktidara etkileri. 1. *Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresinde sunulan bildiri*, Çanakkale.

Arıbağan, D. Ü. (1996). *Globalleşme senaryosunun aktörleri*. İstanbul: Der Yayınları.

Ateş, D. (2012). *Uluslararası örgütler; devletlerin örgütlenme mantığı*. Bursa: Dora Yayınları.

Aydoğan M. (1999). *Yeni dünya düzeni Kemalizm ve Türkiye, 20.yy'ın sorgulanması*. İstanbul: Otopsi Yayınları.

Balkanlı, A. O. (2002). Küresel ekonominin belirleyici faktörleri üzerine. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 13-26.

Barnet, R ve Müller. R. (1974). *Global reach: The power of the multinational corporations*. New York.: Simon and Schuster.

Başkaya, F. (2000). *Kalkınma iktisadının yükselişi ve düşüşü*. Ankara: İmge Kitabevi.

Bozkurt, V. (2000). *Küreselleşmenin insani yüzü*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Camilleri, J. A. (2002). *Democratizing global governance*. Gordonsville. USA: Palgrave Macmillan.

Çeştepe, H. (2013). Dünya ticaret örgütü: anlaşmadan kurula. O. Küçükahmetoğlu, H. Çeştepe ve Ş. Tüylüoğlu (Ed.), *Ekonomik entegrasyonlar küresel ve bölgesel yaklaşım kitabı* içinde (s. 237-265). Bursa: Ekin Basım Yayın.

Cihan, A. F. (1989). *Dostlar ve düşmanlar*. İstanbul: Amaç Yayınları.

Dalar, M. (2006). Dünya ticaret örgütü: bağlantı sorunu açısından bir dönüşüm analizi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXV (2), 125-157.

Erdem, H. (2012). Viyana Satım Antlaşması'na genel bakış ve maddi uygulama alanı. Ş. Şıpka ve A. C. Yıldırım (Ed.), *Yeni Türk borçlar kanunu ve CISG'e göre satış sözleşmeleri kitabı* içinde (117-156). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Kar, M ve Harun, A. (2003). *Avrupa Birliği ortak politika ve Türkiye*. İstanbul: Beta Yayınları.

Karlık, S. R. (1997). Çok uluslu şirket üzerine bir inceleme. *Anadolu Üniversitesi İTİA Dergisi*, 8(2), 184-259.

Karslı, M. (2003). *Sermaye piyasası borsa menkul kıymetler*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Kaya, T. (2015). *Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Anlaşmalarının iç hukukta uygulanması*. İstanbul: Legal yayıncılık.

Kazgan, G. (2002). *Ekonomide dışa açık büyüme*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Köymen, O. (2007). *Sermaye birikirken, Osmanlı, Türkiye, Dünya*. İstanbul: Yordam Kitap.

Kutal, G ve Büyükuşlu, A. R. (1996). *Endüstri ilişkileri boyutunda çokuluslu şirketler ve insan kaynağı yönetimi teori ve uygulama*. İstanbul: Der Yayınları.

Küçük, C. (1999). *Osmanlı Devleti'nde millet sistemi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Mazur, J. (2000). Labor's new Internationalism. *Foreign Affairs*, 79(1), 79-84.

Moser, M. (2007). *Marka yaratmanın 5 adımı* (İ. B. Kalinyazgan Çev.) İstanbul: Mediacat Yayınları.

Mucuk, İ. (2003). *Modern işletmecilik*. İstanbul: Der Yayınları

Machiavelli, N. (1999). *Prens* (R. Teksoy, Çev.) İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Önder, İ. (1998), Uluslar üstü sermaye anayasası: MAI. *İktisat Dergisi*, 38(1), 33-37.

Özyakışır, D. (2007). Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI): Teorik ve Eleştirel Bir Değerlendirme, *Stratejik Öngörü Dergisi*, Haziran (11), 75-83.

Pierson, C. (2000). *Modern devlet* (D. Hattatoğlu, Çev.) İstanbul: Çivi Yazıları.

Platon. (2003). *Devlet* (S. Taşçı ve N Akbıyık, Çev.) Ankara: Metropol Yayınları.

Rugman, A. M. (2003). Regional Strategy and the Demise of globalization. *Journal of International Management*, 9(4), 409-417.

Sayın, A. (2017). Fransa'nın Afrika Kıtası'ndaki sömürgeci politikaları ve Cezayir, *Social Sciences Studies Journal*, 3(11), 1759-1773.

Sarıbeyoğlu, M. (2010). *Uluslararası ekonomi hukuku açısından dünya ticaret örgütü gümrük birliği ve Türkiye*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Sayar, A. G. (2000). *Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması* (2. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Seyidoğlu, H. (1992). *Ekonomik terimler sözlüğü*. Ankara: Güzem Yayınları.

Simmons R. (1975). *The new sovereigns : multinationales corporations as world powers*. New Jersey: Printice –Hall.

Soros, G. (2003). *Küreselleşme üzerine* (M. Keçik, Çev.) İstanbul: Bilgi

Üniversitesi Yayınları.

Starn, G. C. (2000). *Antik çağda deniz gücü* (G.Ergin, Çev.) İstanbul: Homer Kitapevi.

Stiglitz, Joseph.E. (2004). *Küreselleşme büyük hayal kırıklığı* (A. Taşcıoğlu ve D. Vural, Çev.) İstanbul: Plan B Yayıncılık.

Şahinöz, A. (2002). *Dünya Ticaret Örgütü'nün dönüşümü*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Taşlıca, A. O. (1999). *Çok uluslu işletmeler ve Türkiye uluslararası işletmecilik*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

TİM (2015). *Ekonomi ve dış ticaret raporu*. İstanbul: Türkiye İhracatçılar Meclisi yayını.

Tonak, E. A. (2004). *Küreselleşme; emperyalizm, yerelcilik, işçi sınıfı*. Ankara: İmge Kitabevi.

Went, R. (2001). *Küreselleşme neoliberal iddialar radikal yanıtlar*. (E. Dinç, Çev.) İstanbul: Yazın Yayıncılık.

Yılmaz, G. (1999). *Küresel sermayenin anayasası, Çok Taraflı Yatırım Antlaşması (MAI)*. *İSMMMO Dergisi*, 48(12), 80-82.

Yılmaz, S.(2006). *21.Yüzyılda güvenlik ve istihbarat*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Zengin, A. (2003). *Türkiye ekonomisi açısından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin bir değerlendirme*. *İktisat, İşletme ve Finans*, 18(203), 52-68.